

# İQTİSADİ İNKİŞAF MƏQSƏDLƏRİNDƏN MİN İL İNKİŞAF HƏDƏFLƏRİNƏ DOĞRU: İQTİSADİ İNKİŞAF VƏ TƏHSİLİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

**Zaur ƏLİYEV**

*Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*

## **Giriş**

Məlumdur ki, bəzi kəlimələr istifadə edildiyi tarixi dövr baxımından müxtəlif mənaları ifadə etmişlər. Buna misal olaraq italyan kəlməsi olan və hərfi mənası skamiya mənasını ifadə edən bu gün işlətdiyimiz bank sözünü, Avstraliyanın yerli xalqının kəlməsi olan və hərfi mənası dəyənək mənasını ifadə edən və müasir dövrümüzdə təşviq etmək, həvəsləndirmək mənasına uyğun gələn stimül sözünü göstərmək olar. Bu siyahını istənilən qədər artırmaq olar.

Son yarıməsrə ən çox istifadə edilən anlayışlardan biri olan inkişaf anlayışı da belə kəlmələrdən biridir. Həqiqətdə onun hansı mənaya gəlməsi barədə məlumatlara çox az ədəbiyyatlarda rast gəlinir və bu elmi

ədəbiyyatlarda inkişafa dair müxtəlif mülahizələr söylənilir. Bu səbəbdən inkişaf anlayışının özünü dəqiqləşdirməyə ehtiyac vardır (Arslan 46).

Tədqiqat zamanı istifadə etdiyimiz etimoloji lüğətlərdə inkişaf sözünün ərəb kəlməsi olduğunu və kəşf etmək, açmaq, ortaya çıxartmaq mənalarını ifadə etdiyinə rast gəldik. Ümumiyyətlə, inkişaf obyektiv hadisə olub, maddi və mənəvi reallığın fenomenidir. İnkişaf qanunlarının dərk edilməsi inkişaf proseslərini idarə etməyə, bəşəri sivilisasiyanın obyektiv qanunları və tələblərinə müvafiq olaraq dünyanı dəyişdirməyə imkan verir. Məlumdur ki, inkişaf müxtəlif planlı, müxtəlif səviyyəli və müxtəlif mərhələlidir.

Müasir dövrümüzdə “inkişaf” termini tez-tez aşağıdakı birləşmələr formasında qarşımıza çıxır: İqtisadi inkişaf, sosial-iqtisadi inkişaf, Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadiyyatının inkişafı, iqtisadi sektorların inkişafı və.s. Hər halda inkişaf kəlməsi altında hər şeydən əvvəl iqtisadi sahədə baş verən mütərəqqi dəyişikliklər başa düşülür. Əgər kəmiyyət dəyişikliyi baş vermişdirsə bu zaman iqtisadi artımdan danışılır. Yox əgər keyfiyyət dəyişikliyi baş vermişdirsə onda struktur dəyişiklikdən və ya inkişafın məzmununun dəyişilməsindən yaxud da iqtisadi sistemin yeni xarakteristika almasından söhbət gedir.

Araşdırma apardığımız tədqiqatların birində inkişafa belə tərif verilirdi: inkişaf cəmiyyətin sahib olduğu istehsal amillərini daha səmərəli istifadə etməklə, istehsalın kəmiyyət və keyfiyyətini artırmaq yoluyla cəmiyyətin iqtisadi rifahının davamlı olaraq yüksəldilməsinə deyilir. Tədqiqatımızın əsas tərkib hissəsi hesab edilən mənsəcə ərəb sözü olan təhsil sözünün əslində məhsul, istehsal, hasil kəlmələri ilə kökdəş olduğunu və bu günkü mənadan yəni sosial varlıq yetişdirmək ifadəsindən tamamilə fərqli mənə ifadə etdiyi ilə bağlı müxtəlif ədəbiyyatlarda rast gəldik.

Bildiyimiz kimi, iqtisadi inkişafın əsas məqsədi iş yerlərinin yaradılmasına, iş yerlərinin saxlanmasına, vergi bazasının təkmilləşdirilməsinə və həyat keyfiyyətinə səbəb olan səylər vasitəsilə cəmiyyətin rifahının yüksəldilməsinə istiqamətlənmişdir. İqtisadi inkişafa nail olmağın tək yolu olmadığı kimi, uğurlu iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün yeganə strategiya, siyasət və ya proqram yoxdur. Yəni cəmiyyətlər coğrafi yerləşməsinə, yaşayış yerlərinin xarakterinə, əhalinin sıxlığına, siyasi gücü və digər cəhətləri ilə bir-birlərindən fərqlənirlər. Buna görə hər bir cəmiyyətin iqtisadi inkişafa nail olmasındakı yolda bir sıra çətinlikləri

olacaqdır. Bu səbəbdən qəbul edilən iqtisadi-sosial siyasət, qısamüddətli, uzunmüddətli plan və proqramlar inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan ölkələrə və digər xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən tamamilə fərqlənəcəkdir. İnkişaf dövrü milli gəlirin, istehsalın dövr ərzində miqdarının artması ilə yanaşı strukturlardakı, cəmiyyətin sosial-mədəni, təhsil, bilik, dünya görüşü və davranışlarındakı əsaslı dəyişiklikləri də əhatə edir (Öztürk 29). Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq məqalənin hansı dərəcədə aktual olduğu mənzərəsi gözümüzün önündə canlanır. Məhz bu səbəbdən yazmış olduğum bu məqalədə təhsilin iqtisadi inkişafa hansı dərəcədə təsir göstərdiyini təhlil edərək qiymətləndirmək qərarına gəldim.

### **Təhsilin sosial-iqtisadi həyatda rolu**

Hər bir ölkə iqtisadiyyatının inkişafı əmək resurslarından həlledici dərəcədə asılıdır. Çin zərhməsəlində belə deyilir: "Əgər siz bir il firavan yaşamaq istəyirsinizsə - buğda yetişdirin; əgər 10 il firavan yaşamaq istəyirsinizsə - ağac yetişdirin; əgər 100 il firavan yaşamaq istəyirsinizsə - insanları yetişdirin" (Lomakin 215).

İşçi qüvvəsinin keyfiyyəti əhalinin məhsuldar qüvvələrin obyektiv elementlərini hərəkətə gətirmək, habelə onları cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq dəyişdirmək qabiliyyətini səciyyələndirir. K.Marksın "iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsinin maşınlar deyil, insanlar olması" barədə ideyası bu gün aksioma çevrilmişdir və bu statistika ilə təsdiq olunur. Deməli, sağlamlıqdan başqa, ümumi inkişafın və xüsusi təhsilin səviyyələri keyfiyyət göstəricilərinin ən mühüm elementləri kimi çıxış edirlər.

Ümumiyyətlə, təhsil iqtisadiyyata və insanların həyat şəraitinə güclü təsir göstərir. Lakin bu təsirin əsas xüsusiyyəti ondadır ki, onu bilikli adamlar görə bilirlər. Deməli, biliyin bir mühüm və həlledici amil kimi iqtisadiyyata təsirini gücləndirmək üçün cəmiyyət üzvlərinin savadlılığını və hökumət orqanlarının isə bu sahədə məsuliyyətliliyini artırmaq lazımdır. Ona görə ki, təhsilin olmaması istər ayrıca götürülmüş bir şəxs, ailənin, müəssisənin və istərsə də bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına güclü təsir göstərir və onun təsiretmə mexanizmi çox müxtəlif olur.

Aydın ki, əhalinin təhsil səviyyəsi ilə gəliri arasında müəyyən qanunauyğun, qarşılıqlı əlaqə və asılılıq vardır. Təhsil səviyyəsinin

yüksəldilməsi, öz növbəsində ölkənin ÜDM və milli resurslarının çoxalmasına şərait yaradır (Qurbanzadə, 86)

Hərtərəfli təhsil əldə etməklə inkişafa nail olmaq çoxlu səmərə verir. Bu səmərə birbaşa və dolayı yolla əldə oluna bilər. Müəyyən xəstəliklər haqqında düzgün məlumat milyonlarla insanların həyatını xilas edir və səhiyyəyə çəkilən xərcləri azalda bilər. Ətraf mühitin təmizliyi haqqında və suyun, havanın, torpağın, məhsulların çirklənməsi haqqında məlumatlılıq yaşayış yerlərinin insan üçün təhlükəli olmasının qabağını ala bilər (Əliyev, Şəkərəliyev 59).

Bu gün dünya miqyasında biliyin çəkisinin əhəmiyyətli dərəcədə artması bir sıra obyektiv reallıqlardan doğur. Onların arasında elmi texniki tərəqqi xüsusi yer tutur. İntensiv elmi texniki inqilablarla müşahidə olunan müasir elmi-texniki tərəqqi istehsalda prinsipial köklü dəyişikliklər yaradır. İstehsalın texnikası, texnologiyası, istehsalın təşkili formaları çox qısa müddətdə təkmilləşmələrə məruz qalır, emalın sürəti artır, istehsal daha çox mexanikləşir və avtomatlaşır, istehlakın kimyalaşması yüksəlir. Belə bir şəraitdə istehsalın aktiv elementi olan insana, ixtisaslı fəhləyə, mühəndisə qoyulan tələblər də artır. İnsanlardan daha çox bilik tələb olunur. Onlar yüksək texniki təşkilati səviyyəyə malik uyuşqanlı istehsaldan baş çıxarmağı, keyfiyyətli məhsul istehsal etməyi və onu bütün dünya ölkələrində reallaşdırmağı bacarmalıdırlar (Bowman 124). Müasir dövrdə biliyin yeni iqtisadi rolu peşə və ümumi təhsilin yeni iqtisadi rolu ilə şərtlənir. İşçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsini yüksəltmək tələb olunur. Bu problemin əhəmiyyətini başa düşən ölkələr təhsilə yönəldilən kapitalın həcmi artırırırlar (Əliyev, Şəkərəliyev 64).

İnkişafa nail olmanın dəyəri olduqca yüksəkdir lakin cəmiyyət bu alternativ dəyərə qatlanmalıdır çünki inkişafın gətirdiyi aydınlıq onun yüksək dəyərini əhəmiyyətsiz edir. Başqa ifadə ilə desək insan və cəmiyyət baxımından sadəcə olaraq maddi həyatın davam etdirilməsi üçün deyil, eyni zamanda cəmiyyətin yüksək mədəni məhsul istehsal edəbilməsi üçün reallaşdırılması lazım olan bir rəqabət dövrüdür. Bu rəqabəti buraxmağın maliyyəti olduqca yüksəkdir və bunun nəticəsinə tabb gətirə bilmək rəşional deyildir (Lewis 144).

## **Təhsil və insan kapitalı barədə ədəbiyyat araşdırmaları**

Təhsil indi yalnız bir konstitusiya hüququ və ya bir sosial dövlət vəzifəsi deyil, eyni zamanda iqtisadiyyat baxımından ən məhsuldar istehsal sahələrindən biri kimi tanınır. Təhsil də siyasi, sosial və mədəni inteqrasiyanın ən təsirli vasitələrindən biridir. Adam Smith və Alfred Marshall-dan başlayaraq bütün iqtisadi ədəbiyyatlarda təhsilinin faydaları haqqında bir çox tədqiqatlar vardır (Hüseynova, Mikayılov 7).

İnsan kapitalının iqtisadi inkişaf, məşğulluq, məhsuldarlıq və gəlir bölgüsü kimi müxtəlif ölçüləri baxımından insan kapitalının təhlili insan kapitalı nəzəriyyəsinin izahı üçün bir mühit hazırlayır. Ümumiyyətlə insana xas olan bilik, bacarıq, təcrübə və dinamizm kimi müsbət dəyərlər insan kapitalı sayılır.

Ədəbiyyatlarda sosial-iqtisadi inkişafda insan kapitalının əhəmiyyəti və funksiyası ilə bağlı fərziyyələr, metodlar və tapıntılar baxımından müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin ilk nəzəriyyəçilərdən biri olan Schultz-a görə, insan həyatında daim faydalı bilik və bacarıqlar əldə edir. Lakin, bu əldə edilmiş bacarıqların istehsalda istifadə oluna biləcək bir əsas elementi olduğu aydın deyil (Schultz, 5).

İnkişaf etmiş ölkələrdə artım sürətinin əhəmiyyətli bir hissəsinə nail olma insan kapitalının artması ilə izah olunur. Bu vəziyyət insan kapitalının əhəmiyyətini izah edir. İnsan kapitalı, iş saati artımı və təkrarlanan fiziki kapital artımı ilə müqayisədə milli gəlirin daha da artmasına səbəb olur. İnsan kapitalının istehsalda fiziki kapitaldan daha təsirli olması təhsil, səhiyyə və qidalanma kimi faktorlara qoyulmuş investisiya ilə bağlıdır. Bu investisiyalarla insan amili fiziki kapitalın səmərəliliyinin artırılması üçün istehsal prosesində mühüm rol oynayır.

1960-cı illərdən başlayaraq, əməyin keyfiyyətinə, xüsusilə işçi qüvvəsinin təhsil səviyyəsinə və peşəkar hazırlığına güclü maraq yönəlmişdir. Məhz həmin illərdə fərdi iqtisadi və sosial fayda verən insanların biliyini, vərdişini və digər xüsusiyyətlərini təcəssüm etdirən insan kapitalı konsepsiyası meydana çıxmışdır. Bunun əsasında “Çikaqo məktəbi”nin nümayəndələri - Nobel mükafatı laureatları Teodor Schultz, Gerri Becker, Barton Veysbord, Corc Mincer, Li Xansen kimi tanınmış amerika iqtisadçıları dururdu (Hüseynova, Mikayılov 8).

Teodor Schultz, insan kapitalına qoyulan investisiya adlı məqaləsində, insan kapitalına qoyulan investisiyaları təsnifləşdirərkən təhsilə böyük əhəmiyyət verir. Schultza görə, firmalar tərəfindən təşkil edilən şagirdlik da daxil olmaqla, işə hazırlıq, ibtidai, orta və ali təhsildə yaşlıların təhsil proqramları, kənd təsərrüfatı proqramları da daxil olmaqla firmalar tərəfindən tənzimlənməyən təhsil də insan kapitalına investisiya hesab edilir.

G. Becker, “İnsan kapitalı: nəzəri və empirik analiz “ adlı məşhur kitabında təhsil və elmin birbaşa məhsuldar qüvvəyə çevrilməsini və onların prioritet maliyyələşdirilməsinə ehtiyac olduğunu əsaslandırmışdır (İsmayılzadə 14). İqtisadi artımın determinantları həmişə iqtisadi ədəbiyyatlarda müzakirə olunan məsələlərdən biri olmuşdur. İqtisadi artımı təhsillə birləşdirən bir çox nəzəri tədqiqatlar Uzawa, Lucas, Romer, Barro, Lee, Sala-i Martin, Barton Veysbord, Corc Mincer, Li Xansen, Alfred Marshall, Riçart Reyat, F.Uelç, B.Çizviki kimi məşhur alimlər tərəfindən aparılmışdır. Uzun illərdir həyata keçirilən bu tədqiqatlar uzun müddətli iqtisadi artımı izah etmək üçün insan kapitalının əhəmiyyətini aşkar etmişdir.

Tədqiqatçı alim Lucasın fikrincə, davamlı artım insan kapitalının yığılmasının nəticəsidir və təhsil, insan kapitalının yığılmasını müəyyən edən əsas elementdir. Digər tədqiqatçı Romer artımın yeniliklər yarada biləcək insan kapitalından asılı olduğunu iddia edirdi. Nəticədə, innovasiya texnoloji inkişafa və iqtisadi artıma gətirib çıxarır.

Təhsilin ən əsas xüsusiyyəti fərdlərin, şirkətlərin və cəmiyyətlərin gələcəyinə investisiya qoymasıdır. Buna görə təhsil iqtisadi və sosial həyatın, yəni həyat səviyyəsinin və həyat keyfiyyətinin dəyişdirilməsində mühüm rol oynayır. İqtisadi mənada təhsil artım, milli rəqabətlik və məhsuldarlığın artması, iştirak payı, gəlirin bölgüsü, yoxsulluq, sosial birlik və ətraf mühitin mühafizəsi kimi siyasət sahələrinin nüvəsini təşkil edir (İsmayılov, Abdullayev 17).

Bundan əlavə, təhsil aşağıdakı göstərilmiş əsas avantajları təmin edir:

- *İş qüvvəsini və əməyin məhsuldarlığını birbaşa artırır;*
- *Texnoloji inkişaf imkanını təmin edir və dolayısı ilə kapital səmərəliliyinə dolayı təsir göstərir;*
- *Yaxşı təhsil iş imkanları üçün sabitliyin və sifarişin təmin*

*olunmasına kömək edir;*

- *İş şəraitində, sosial vəziyyətdə və nüfuzda dəyişikliklərə adaptasiya bacarığı əldə edilir.*

Qeyd etmək lazımdır ki, təhsil investisiyalarının insanlara və cəmiyyətə təsirləri müxtəlifdir. Bu mənada, mikroiqtisadiyyat baxımından təhsilə qoyulan investisiyalar aşağıdakıları ehtiva etməlidir:

- *Təhsilə qoyulan investisiyalar fasiləsiz olmalıdır;*
- *Təlim dövründə əldə edilən faydalar da müxtəlifdir;*
- *Təhsil insan həyatının sonuna qədər davam etdirilməlidir;*
- *Təhsil investisiyaları sahələrin əhəmiyyətinə görə fərqlənməlidir.*

Tədqiqatçı Singer, təhsil investisiyalarını makroiqtisadi cəhətdən öyrənmişdir. Onun tədqiqatında təhsil investisiyaları makroiqtisadi cəhətdən iki əhəmiyyətli aspekti diqqət mərkəzinə gətirir:

Birincisi, təhsil investisiyalarında azalan fayda qanunu deyil əksinə, artan fayda qanunun mövcudluğudur.

İkincisi, müxtəlif sahələrdə təhsil və tədqiqat sahələrinə qoyulan investisiyaların bir-birinə sıx bağlı olmasıdır. Belə investisiyalar əvvəllər heç düşünülməmiş yeniliklərin ortaya çıxmasına gətirib çıxarır (Çalışan 43).

Xatırlamaq lazımdır ki, təhsil həm istehlak məhsulu, həm də istehsal amilidir. Təhsil praktik olaraq istifadə edilə biləcəyi üçün tələb olunur və istehlak edilir. Təhsil istehsal amilidir, çünki insanlar yaradıcı bacarıq və davranışları inkişaf etdirməyə imkan verir. Buna görə də az inkişaf etmiş ölkələrdə işçi qüvvəsinin son vaxtlar daha yüksək səviyyədə olması ilə məhsuldarlığını artıracaq təhsil və təlim növlərinə daha çox üstünlük verilir (Hanushek 210).

Müxtəlif sahələrə yönəldilən təhsil və tədqiqat xərcləri bir çox yeniliklərin ortaya çıxmasına gətirib çıxararkən, təhsil investisiyaları digər investisiyaların səmərəliliyini artırır. Buna görə təhsil investisiyaları, sağlamlıq və qidalanma kimi digər insan kapitalına qoyulan investisiyaları əvəz etmir əksinə onları tamamlayır.

Ümumiyyətlə, təhsilə çəkilən xərclər həm istehlak, həm də sərmayədir. Təlim dövrünün başlanğıcından etibarən təhsil dövrünə qədər tamamlanan bütün xərclər, istehlak xərcləri, qısa müddətdə heç bir dönüş olmadığı üçün fərdi gəlir və milli gəlirin müsbət təsirinə görə investisiya komponentidir (Meybullayev 282).

### **Bilik, informasiyaya əsaslanan iqtisadiyyat, ölkəmizdə qəbul edilmiş mühim proqramlar**

Məlumdur ki, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat 70-80-ci illərdə geniş yayılmış terminlərdəndir. “Bilik iqtisadiyyatı” termini elmi dövriyyəyə görkəmli amerikalı mütəxəssis Frits Maxlup tərəfindən iqtisadiyyat sektorlarından birində tətbiq olunmuşdur (Əliyev 5). Aparmış olduğumuz tədqiqatlarda bilik iqtisadiyyatı termininin əvəzedicisi kimi “İnnovasiya iqtisadiyyatı”, ”Yüksək texnologiyalı sivilizasiya”, ”Bilik cəmiyyəti”, ”İnformasiya cəmiyyəti” və.s kimi terminlər geniş istifadə olunduğuna rast gəldik. Nəzəri yanaşmadan demək olar ki, “Bilik iqtisadiyyatı” istehsalatın elə bir üsuludur ki, biliklərin istehsalı, yayılması, istifadəsi, yaradılmasında böyük rol oynayan intellektual varlığın yaradılmasına təkan verir. Bilik iqtisadiyyatı biliyin bütün tip və növlərinin sislemli istifadəsinə zəmin yaradır. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşması, iqtisadi münasibətlərin daha da qloballaşması müasir dövrün xarakterik xüsusiyyətlərindəndir. Qloballaşma və informasiyalaşma isə öz növbəsində yeni innovativ iqtisadiyyatın sürətli inkişafına təsir göstərir (Walter 18). İnformasiya iqtisadiyyatı iqtisadi inkişafın növbəti mərhələsi kimi nəzərdən keçirilir. Texnoloji inkişaf və innovasiyalar iqtisadi artımın uzunmüddətli hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. İnformasiya və bilik müasir cəmiyyətin əsas inkişaf faktoruna çevrilir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə biliklərin daha effektiv istifadəsini təmin edən üsul, vasitə və vərdişlərin əlyətərliliyi, başqa sözlə cəmiyyətdə şəxsiyyətin siyasi və sosial-mədəni hüquqlarının tam olaraq reallaşdırılmasını üçün lazım olan şəbəkə infrastrukturunun, xidmətlərin, eləcə də informasiya resurslarına çıxışın təmin olunması, vətəndaşların relevant xarici mühitlə təmasda olmasına imkan verən vasitələr yaradılmışdır.

Ölkəmizdə İKT sahəsində bir çox tədbirlər işlənir və həyata keçirilir. BMT İnkişaf Proqramı ilə birgə hazırlanmış “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə İKT üzrə Milli strategiya (2003-2012-ci illər)”



Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən 17 fevral 2003-cü ildə imzalanmışdır.

Həmin sənəd sonrakı dövrlər üçün rəsmi dövlət proqramı statusu almışdır. İKT üzrə Milli Strategiyanın yerinə yetirilməsi işi ümumdövlət və ümumxalq əhəmiyyətinə malik idi. O, cəmiyyət həyatının bütün sahələrində İKT-nin tətbiqini və onunla əlaqədar yarana biləcək bütün problemlərin həllini nəzərdə tuturdu. Eyni zamanda ölkədə innovasiyalara, informasiya və biliyə, İKT-yə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması da bir vəzifə kimi qoyulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, doğma diyarımızda informasiya cəmiyyəti quruculuğunun həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının İnkişafı naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012) mühüm rol oynamışdır. Milli Strategiyanın əsas məqsədi informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadə etməklə ölkənin inkişafına kömək etmək və informasiya cəmiyyətinə keçidi təmin etməkdən ibarət idi.

Ümumiyyətlə milli strategiyanın həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə iki mərhələli dövlət proqramı həyata keçirilmişdir:

1. "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı";
2. "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı".

Azərbaycan Respublikasının İnkişafı naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiyanın müddətinin bitməsi ilə ölkəmizdə informasiya cəmiyyəti quruculuğunun birinci mərhələsi başa çatmışdır.

2013-cü ildən etibarən ölkəmizdə informasiya cəmiyyəti quruculuğunun ikinci mərhələsi başlamışdır. Bu mərhələ "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında öz əksini tapmışdır. 2013-2020-ci illəri əhatə edən bu Konsepsiyada Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti quruculuğu prosesinin növbəti 8 il üçün məqsədləri, istiqamətləri, vəzifələri müəyyən edilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- *informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsi;*
- *innovasiya yönümlü və biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması;*
- *dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarında İKT-nin tətbiqinin və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi;*
- *informasiya təhlükəsizliyi sahəsində fəaliyyətin genişləndirilməsi;*
- *cəmiyyətin informasiya məhsul və xidmətlərinə tələbatının dolğun ödənilməsi;*
- *rəqabət qabiliyyətli və ixrac yönümlü İKT potensialının gücləndirilməsi;*
- *yüksəkixtisasli mütəxəssislərin və elmi kadrların hazırlanması.*

Xatırlamaq lazımdır ki, bu konsepsiyada informasiya cəmiyyəti quruculuğu ilə bağlı nəzərdə tutulan müddələrin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya qəbul edilmişdir.

Milli Strategiyanın əsas məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- *ölkənin davamlı və dayanıqlı inkişafı;*
- *İKT-nin dövlət idarəçiliyində hərtərəfli tətbiqi;*
- *İKT-nin sosial-iqtisadi və mədəni sahələrin inkişafına təkan verən iqtisadi sektor kimi inkişaf etdirilməsi.*

Milli Strategiyanın əsas fəaliyyət istiqamətləri isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- *İKT infrastrukturunu və xidmətləri;*
- *yüksək texnologiyalar sektorunun inkişafı;*
- *yüksək texnologiyaların inkişafı üzrə elmi-texniki potensialın gücləndirilməsi;*
- *elektron dövlətin inkişafı;*
- *elektron təhsilin inkişafı;*
- *elektron səhiyyənin inkişafı;*
- *informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi*
- *milli kontentin inkişaf etdirilməsi (Azərbaycan tarixi, vətənpərvərlik mövzuları, ədəbi və mədəni irs üzrə internet resurslarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi; ümumi inkişaf, təhsil, səhiyyə və digər sahələr üzrə internet resurslarının, məlumat-axtarış sistemlərinin inkişaf etdirilməsi; milli azlıqların adət-ənənələrinə həsr olunmuş elektron resursların yaradılması və inkişafı; ödənişsiz istifadə edilə bilən*

Azərbaycan dilli proqram təminatlarının hazırlanması və geniş istifadəsinin təmin olunması; onlayn medianın inkişaf etdirilməsi)

Ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinin inkişafına xidmət edən digər mühüm proqramlar da qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmişdir:

Ümumtəhsil məktəblərinin İKT ilə təminatı Proqramı (2005-2007). Bu proqramın məqsədi Azərbaycan Respublikasında yeni informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə təhsilin keyfiyyətini yüksəltməyə xidmət edən, bütün pillə və səviyyələrdə vətəndaşlara təhsil almaqla bərabər imkanları təmin edən, ölkə təhsil informasiya sisteminin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasına imkan verən vahid təhsil informasiya mühitini yaratmaq və əhalini informasiya cəmiyyətinə hazırlamaq idi.

Təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı (2008-2012). Bu Proqramın məqsədi aşağıda göstərilmişdir:

- *təhsil sistemində İKT infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;*
- *elektron təhsil texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi;*
- *təhsil sistemində idarəetmənin informasiyalaşdırılması;*
- *kadr potensialının gücləndirilməsi;*

Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2009-2013) ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinin qurulması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Proqramının əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- *ölkədə kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;*
- *regionlarda əhalinin teleradio yayımına artan tələbatının təmin edilməsi;*
- *ölkənin beynəlxalq rabitə kanallarının artırılması və kosmik fəzadan səmərəli istifadə etməklə iqtisadi, sosial, elmi, mədəni, təhlükəsizlik və s. sahələrin inkişaf etdirilməsi.*

Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin hüquqi əsaslarını təşkil edən bir sıra qanunlar da qəbul olunmuşdur:

- “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2004). Bu qanun elektron imzanın və elektron sənədin istifadəsinin, onların elektron sənəd dövrüyyəsində tətbiqinin

təşkilati, hüquqi əsaslarını və əlaqədar subyektlərin hüquqlarını müəyyən edir.

-“Elektron ticarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2005). Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında elektron ticarətin təşkili və həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını, onun iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, habelə elektron ticarət haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir.

- “2013-2015-ci illərdə dövlət orqanlarında elektron xidmətlərin genişləndirilməsi və “elektron hökumət”in inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın məqsədi “elektron hökumət”in formalaşdırılması və elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətində ölkədə indiyədək aparılmış işlərin davam etdirilməsi, bu sahədə ardıcıl və məqsədyönlü addımların atılması ilə müasir informasiya cəmiyyətinin tələblərinin təmin edilməsi idi. “Elektron hökumət”in inkişaf istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- *“elektron hökumət” infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;*
- *dövlət orqanlarının informasiya sistemləri və ehtiyatları arasında məlumat mübadiləsinin təkmilləşdirilməsi;*
- *“elektron hökumət” portalının təkmilləşdirilməsi və ondan səmərəli istifadənin təmin edilməsi.*

### **Araşdırılmış tədqiqatlarda rast gəlinən qiymətləndirmə metodologiyaları və yanaşmalar**

Aparılan təhlillərin nəticəsindən aydın olur ki, elmi tədqiqatlarda İKT-nin iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi sahəsində müxtəlif qiymətləndirmə metodlardan, o cümlədən istehsal funksiyalarından istifadə edilmişdir.

Xüsusilə iqtisadi inkişafı ilə bağlı tədqiqatları ilə tanınan amerikalı iqtisadçı, 1961-ci ildə Con Beyts Klark medalı, 1987-ci ildə İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı və 1999-cu ildə Beynəlxalq Elm medalına layiq görülmüş Robert Solow ABŞ-da iqtisadi inkişafa elmi-texniki tərəqqinin təsirlərini qiymətləndirmək üçün istehsal funksiyasından istifadə etmişdir (Əliyev 276). O, ABŞ-da iqtisadi artımın əmək və kapital faktorlarından daha çox texnoloji dəyişikliklərlə bağlı olması nəticəsinə gəlmişdir.

Digər iqtisadçı alimlər A.Datta və S.Araqval bir çox ölkələrin verilənlərindən istifadə edərək, telekommunikasiya infrastrukturunu və

iqtisadi artım arasındakı əlaqəni araşdırmışlar (Levinger 12). Ümumiyyətlə həmin tədqiqatçı alimlər qiymətləndirmə üçün dinamik verilənlərdən və reqresiya tənliyindən istifadə etmişlər.

Kaliforniya universitetinin tədqiqatçısı Kobba-Duqlas funksiyasından istifadə edərək, 1977-1997-ci illər ərzində İKT-nin Sinqapurda ümumi məhsuldarlığa göstərdiyi təsirin qiymətləndirilməsi sahəsində tədqiqatlar aparmışdır (Ahmed, Ridzuan 6). Onlar öz tədqiqatlarının nəticəsində İKT-yə investisiya qoyulmasının əmək məhsuldarlığına olduqca yüksək təsir göstərdiyini aşkar etmişlər.

Bundan başqa Stenford universitetinin tədqiqatçıları L.Lay və İ.Tokutsu kompüterə kapital qoyuluşu, kapital və işçi qüvvəsi resurslarından ibarət üç faktorlu transloqarifmik vahid qiymət funksiyasından istifadə edərək İKT-yə investisiya qoyuluşunun 1960-1990-cı illər ərzində ABŞ-da iqtisadi artıma təsirini qiymətləndirmişdilər. Onların yerinə yetirdiyi tədqiqatların nəticəsində məlum olmuşdur ki, ABŞ-da ümumi milli məhsulun artımının, demək olar ki, yarından çoxu kompüter sferasına kapital qoyuluşunun hesabına əldə olunmuşdur.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq demək olar ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları yüksək göstəricilərə malik inkişaf etmiş iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsidir. İKT sektoruna telekommunikasiya sənayesi də daxil olmaqla, geniş çeşidli istehsal və xidmət sektorları daxildir. Biznes subyektləri və istehlakçılar arasında kommunikasiya və məlumat mübadiləsinə şərait yaratmaqla, İKT cəmiyyətin, dövlətin və iqtisadiyyatın inkişafında dəstəkləyici rola malik olur. İKT-nin geniş miqyasda tətbiqi yeni iş yerlərinin yaradılmasına və məhsuldarlığın artmasına ciddi təsir göstərir. Xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə İKT-nin tətbiqi ÜDM-də artıma təkən verən mühüm amilə çevrilmişdir. İKT yeni iş yerlərinin yaradılmasında multiplikativ təsirə malikdir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, İKT-də yaradılan hər bir yeni iş yeri iqtisadiyyatın digər sektorlarında 2-4 yeni iş yerinin yaranmasına təkən verir. Bu sektorda yaranan yeni iş yerləri üzrə əməkhaqqı orta əməkhaqqı səviyyəsindən yüksək olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, İKT-nin tətbiq edildiyi sənaye sahələrində məhsuldarlıqda nəzərəçarpacaq artım müşahidə edilir və ən qabaqcıl texnologiyalardan istifadə edən kiçik, orta, böyük iqtisadi subyektləri daha sürətlə inkişaf edir.

Sevindirici haldır ki, 2019-cu ilin ilk rübündə muxtar respublikada informasiya və rabitə sahəsinin inkişafı diqqətdə saxlanılmış, 2 poçt binası yaradılmış, 2 avtomat telefon stansiyası quraşdırılmışdır. Culfa rayonunda rabitə evinin yenidən qurulmasına başlanılmışdır. 2019-cu ilin yanvar-mart aylarında muxtar respublikada informasiya və rabitə xidmətlərinin dəyəri 2018-ci ilin müvafiq dövründəki göstəricini 3,3 faiz üstələyərək 13 milyon 102 min 200 manat olmuşdur. Ümumi xidmətlərin 79,6 faizi mobil rabitənin payına düşmüş, mobil rabitə xidmətlərinin dəyəri 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,6 faiz artmışdır (21).

### **Məhsuldar məşğulluq hesabına baş verən insan yönümlü artım**

Müasir dövrümüzdə iqtisadi inkişafın “inklüzivliyi”, yəni ondan hamının bəhrələnməsi baxımından ortaya çıxan iqtisadi siyasət məsələləri akademik dairələr, institusional iqtisadçılar və qlobal beyin mərkəzləri üçün hazırda ən mühüm tədqiqat predmetlərindən birinə çevrilmişdir. Inklüziv artımın hamı tərəfindən qəbul olunmuş tərifi yoxdur.

Bəzi ədəbiyyatlarda aşağıdakı təriflərdən geniş istifadə edilmişdir:

Inklüziv artım məhsuldar məşğulluq hesabına baş verən artımdır. Sual olunur bəs məhsuldar məşğulluq nədir? Təbii ki cavab olduqca sadədir. Məhsuldar məşğulluq elə məşğulluqdur ki, onun gətirdiyi gəlir işçiyə və ondan asılı olan insanlara yoxsulluq səviyyəsindən yüksək olan istehlaka imkan yaradır. Inklüziv artım sektorlar arasında geniş yayılmış və ölkənin əmək qüvvəsinin böyük hissəsinin iştirak etdiyi məhsuldar məşğulluq hesabına baş verən artımdır. Beləliklə, bu təriflərdən görünür ki, inklüziv artım “yoxsullara yönümlü” artımdır.

Lakin, düşünürük ki, geniş mənada inklüziv artıma “insan yönümlü” artım kimi tərifin verilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Bu konsepsiya neoklassik baxışları bölüşür, institusional xüsusiyyətləri nəzərə alır, induksiya və deduksiya yolu ilə təcrübələrə əsaslanır, məhsuldar məşğulluğa xüsusi rol ayırır. Inklüziv artıma nail olmaq üçün artımın sürətinə deyil, onun mənbəyinə diqqət edilməlidir.

Eyni zamanda gəlirlərin ex-post yenidən bölgüsünə deyil, istehsal potensialının ex-ante bölgüsünə diqqət edilməlidir. Məşğulluq fərdlərlə artım arasında transmissiya kanalıdır. Çünki, əmək yoxsulların yeganə aktividir və yoxsulluğun azaldılmasının əsas determinantıdır.

İnklüziv inkişafa nail olmağın ən mühüm şərtlərindən biri – təhsil və insan kapitalıdır. Araşdırmalar göstərir ki, təhsil və yoxsulluq, təhsil və innovativ inkişaf, təhsil və dayanıqlı iqtisadi artım arasında birbaşa və çox güclü əlaqələr mövcuddur.

### **Nəticə və təkliflər**

Məlumdur ki, dövlətlər adətən iqtisadi qüdrətinə görə sıraya düzülürlər. İqtisadiyyatın açarı texnikada, texnikanın açarı isə texnologiyadadır. Texnologiyanın açarı elmdə, elmin açarı isə təhsildədir. Deməli, iqtisadiyyat təhsilin başqa formada inikasıdır. Başqa sözlə, təhsil ilə iqtisadiyyatın münasibəti fizikanın birləşmiş qablar qanununda olduğu kimidir”. Bu tərəqqi zəncirinin birinci və sonuncu halqası təhsil ilə iqtisadiyyatdır. İqtisadiyyat və təhsil isə həyat deməkdir. Yüksək iqtisadiyyat və keyfiyyətli təhsil isə firavan həyat deməkdir. Bu zəncirin aralıq halqaları da (texnologiya, elm) çox əhəmiyyətlidir. Müasir iqtisadiyyatda layiqli yer tutmaq üçün istehsal məhsuluna yüksək tələblər qoyulur: məhsul metal tutumlu yox, enerji tutumlu yox, elm tutumlu olmalıdır.

İqtisadiyyat üzrə tanınmış rusiyalı akademik Oleq Boqomolov keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində belə bir fikir söyləmişdir:”□Fizikanın öz qanunları var. Ona tabe olmayanda Çernobil hadisəsi baş verir. İqtisadiyyatın da öz qanunları var, ona tabe olmayanda daha böyük sarsıntılar baş verir”.

XXI əsrin iqtisadiyyatı elmə və yüksək texnologiyaya söykənir. Demək, tərəqqi üçün yüksək texnologiyaya can atmaq lazımdır. Çevik texnologiya, insansız texnologiya texnologiyanın müasir formalarıdır. XXI əsrin ilk Böyük Resessiyası dünyanın aparıcı güc mərkəzləri üçün ciddi sosial-iqtisadi itkilərlə nəticələnmişdir. Böhran əsasən ixracyönümlü sahələrə mənfi təsir göstərərək dünya ticarətini azaltmışdır. Milyonlarla insan işsiz qalmışdır. Böhran nəticəsində işçi qüvvəsinin ixtisas profili və kompetensiyaları ilə biznesin tələbləri arasında uçurum dərinləşmişdir. Bu səbəbdən böhranın aktiv fazası arxada qalsa da, işsizlik artmaqda davam edir. Göründüyü kimi, dünyanın iqtisadi inkişaf gündəliyi nə qədər rəngarəng və mürəkkəbdirsə, iqtisad elminin cavab verəcəyi eyni məzmunlu sualların qoyuluşu, tədqiqi və konseptuallaşması bir o qədər çətin və qeyri-monotondur.

Dünya tarixində qısa müddətdə iqtisadi möcüzə yaratmış çox az sayda ölkələr vardır. Mövcud təcrübələrin təhlili göstərir ki, istənilən ölkənin sosial-iqtisadi həyatında baş verən radikal dönüş ilk növbədə siyasi iradə və güclü liderin olmasından asılıdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi inkişaf sahəsində əldə etdiyi uğurlar, xüsusilə son 25 ildə muxtar respublikanın iqtisadiyyatının sıçrayışlı inkişafı, ÜDM-in artımı, dövlət büdcəsinin yüksəlməsi, iqtisadi inkişaf strategiyasının uğurla reallaşdırılması bilavasitə düzgün iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi və onların dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Bazar İqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsinin vacibliyini göstərən C.M.Keyns yazırdı: «Dünyanı idarə edən ayrı-ayrı ölkələrin dövlət başçılarıdır. Onların buraxdığı cüzi səhvlər böyük fəlakətlərə səbəb olur».

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə muxtar respublika rəhbərliyinə gəlişi əhalini və dövləti böyük faciələrdən xilas etdi, bu isə muxtar respublikanın tərəqqisinə səbəb oldu. Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi bütün dövrlər xalqımızın milli mənləşmə, şüurunun oyanması, müstəqilliyə qovuşmaq arzularının çiçəklənməsi, ictimai həyatımızın, iqtisadiyyatımızın bütün sahələrinin inkişafında böyük nailiyyətlərin əldə edilməsi ilə əlamətdar olmuşdur. Heydər Əliyevin müstəqil dövlətimizə rəhbərlik etdiyi dövrün nailiyyətləri göz önündədir: ictimai – siyasi sabitlik, güclü iqtisadiyyat, möhkəm sosial təsisatlar, qüdrətli ordu, regionda lider mövqe, beynəlxalq aləmdə nüfuz, bütün bunlar günümüzün reallığıdır.

Xatırlamaq lazımdır ki, müstəqilliyə qovuşduqdan sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasında aparılan islahatlar illərində təhsil sahəsində görülən tədbirlər xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirən Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə 1991-1993-cü illərdə təhsil müəssisələrinin pozulmuş fəaliyyəti normal vəziyyətə gətirilmiş, planlı islahatların əsası qoyulmuşdur.

Ölkədə müharibə şəraitinin və bir sıra sosial-iqtisadi səciyyəli problemlərin olmasına baxmayaraq, uşaqların təhsildən kənar qalmasına imkan verilməmişdir. Olduqca sevindirici haldır ki, ölkəmizin rəhbərliyi həmişə insanlar iqtisadiyyatın inkişafına yox, iqtisadi inkişaf insanların inkişafına xidmət etməlidir prinsipini əsas hesab etmişlər. Təhsil, iqtisadi



fəallıq, sosial təminat, sağlamlıq və qidalanma, təhlükəsizlik, ətraf mühitin mühafizəsi kimi xüsusi aspektlər daim dövlətimizin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Ölkəmizdə əhalinin bilik və vərdişlərinin artırılması məqsədilə müxtəlif tədbir və proqramlar hazırlamış və icra etmişdir və hazırda “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında müasir təhsil sisteminin formalaşdırılması prioritet istiqamətlər kimi müəyyən edilmişdir. Bu konsepsiyada prioritet istiqamət olaraq qəbul edilmiş təhsilin ən əsas xüsusiyyəti müəssisə, firma, təşkilat və cəmiyyətin gələcəyi üçün investisiya qoymasındadır. Təbii ki, dövlət cəmiyyət üçün lazımı mühitin yaradılmasında olduqca təqdirə layiq işlər görmüşdür. Cəmiyyətin bir üzvi kimi biz vətəndaşlar yaradılmış bu şəraitdən səmərəli şəkildə istifadə etməli həm özümüzün həm də digər insanların inkişafında aktiv olmalıyıq.

Akademik Ramiz Mehdiyevin qeyd etdiyi kimi, “İndi cəmiyyətimizin qarşısında ilk növbədə elmi elita qarşısında mühüm vəzifələrin həlli dayanır. Əsas məqsədimiz ondan ibarətdir ki, yaxın illərdə təhsildə, elmdə, ümumən intellektual sahələrdə ciddi dönüş yaradılmalı və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması prosesi intensivləşməlidir.”

Məlumdur ki, XXI əsrdə informasiya təhlükəsizliyi məsələsi hər bir dövlətin xarici və daxili siyasətində mühüm rol oynayır. Dövlətin iqtisadi inkişafı və beynəlxalq aləmdə uğurları, eyni zamanda ona qarşı yönəlmiş informasiya təcavüzünün qarşısının alınmasından da asılıdır. Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında, mədəni dəyərlərimizin tanınmasında, dilimizin inkişafında İnternetin özünəməxsus yeri vardır. Respublikamız haqqında məlumatların virtual məkanda yayımı müasir informasiya texnologiyaları ilə silahlanmış, yüksək səviyyəli mütəxəssislərin sayının artırılması nəticəsində mümkündür.

Azərbaycanın informasiya mühitinin təhlükəsizliyini təmin etmək, onu virtual təcavüzdən, informasiya hücumlarından müdafiə etmək üçün, ilk növbədə, İnternet məkanda fəal olmalıyıq. Virtual məkanın bir seqmenti kimi Virtual Azərbaycanın formalaşması və genişlənməsində hər bir azərbaycanlının, xüsusən, gənclərin iştirakı vacibdir. Xatırlamaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2007-ci ildə imzaladığı “Milli təhlükəsizlik konsepsiyası”nda informasiya təhlükəsizliyi əsas istiqamətlərdən biri kimi təsbit olunub. Konsepsiyada qeyd olunur ki, ölkəmizin maraqları təkcə real dünyada yox, həm də

virtual dünyada təmin olunmalıdır.

Azərbaycan həqiqətlərini virtual məkanda əks etdirən informasiya resurslarının yaradılması, təbliği və yayılması üzrə tədbirlərin görülməsində internet mühitində Azərbaycanın maraqlarının qorunması da informasiya təhlükəsizliyi siyasətinin tərkib hissəsidir. İnternet layihələrində Azərbaycanın maraqlarının qorunması ilə bağlı elm və təhsil müəssisələrinin üzərinə də mühüm vəzifələr düşür. Bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- *Elm və təhsil müəssisələri internetdə Azərbaycanla bağlı zəruri məlumatlarla zənginləşdirilməsi, onların qorunması və inkişafında fəal iştirak etməlidir. Bu məqsədlə daimi fəaliyyət göstərən qruplar təşkil edilməlidir;*
- *Alim və mütəxəssislər tərəfindən virtual aləmdə gedən proseslər barəsində əhalinin maarifləndirilməsi və məlumatlandırılması işində məqsədyönlü fəaliyyət göstərilməlidir;*
- *Elmi müəssisə və təşkilatların, təhsil ocaqları əməkdaşlarının internetdə müxtəlif layihələri üzrə fəaliyyət göstərmələri üçün zəruri olan biliklərin tədrisi və praktiki bacarıqların aşılınması məqsədi ilə treyning kursları təşkil etməlidir;*
- *Kitabların, jurnalların və digər çap materiallarının, elektron resursların virtual aləmə daxil edilməsi həyata keçirilməlidir.*

Məqalədəki qeydlərin, təhlilərin nəticəsi göstərir ki, ölkəmizin inkişafı biz vətəndaşların düzgün, səmərəli təhsil almasından asılıdır. Dövlətimiz bizim inkişafımız üçün zəruri infrastrukturunu qurmuşdur. İqtisadi inkişaf məqsədlərindən min il inkişaf hədəflərinə doğru adlı məqalədə təkliflərə keçməzdən əvvəl görkəmli filosof Con Dyuinin ifadəsini xatırlatmaq istəyirəm “Təhsil həyata hazırlıq deyil, təhsil həyatın özüdür.”

Keyfiyyətli təhsil və əmək bazarının tələblərinə cavab verən peşəkar hazırlıq insanlara layiqli məşğulluq, öz potensialını tam inkişaf etdirərək həyata keçirmək, əməyin məhsuldarlığını artırmaq imkanı verir, daxili və xarici sərmayələr üçün münbit şərait yaradır, əmək gəlirlərinin yüksəlməsi, cəmiyyətdə ədalət və bərabərliyin təmin edilməsi üçün zəmin yaradır. Müasirləşən cəmiyyətlərdə bilik və bacarıqlar kapital sayılır və iqtisadiyyatın əsas resursuna çevrilir. İntellektual işçilərin üstünlük təşkil etdiyi cəmiyyət insanların ictimai fəaliyyətinə və sosial məsuliyyətinə də yeni tələblər irəli sürür və beləliklə “təhsilli insan” anlayışı da yeni mənə

kəsb edir. Təhsil hər bir ölkənin insan inkişafı və dövlətin gələcəyi üçün vacibdir. Biz artıq elə bir sürətlə dəyişən dövrdə yaşayırıq ki, təhsil sahəsində atılan addımlar müasir tələblərlə deyil, gələcəyin perspektivləri üzərində köklənməli və kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə yönlənməlidir.

Bildiyimiz kimi informasiya cəmiyyətində mövcud biliklər sürətlə köhnəlir və yeniləri ilə əvəz olunur. Bu da informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ilə əlaqədardır. Ona görə də bir dəfə ali təhsil almaqla ömürboyu bacarıqlı mütəxəssis kimi çalışmaq mümkün deyil. Ömürboyu ali təhsil almaq da qeyri-mümkündür. Ona görə də hər bir mütəxəssis müstəqil şəkildə daim öz biliklərini artırmağı, yenilikləri çevik şəkildə mənimsəməyi, özünü təkmilləşdirməyi bacarmalıdır. Eyni zamanda informasiya cəmiyyətində tələbəyə müstəqil öyrənmə, daim biliklərini artırmaq bacarığını aşılamaq lazımdır.

Tədqiqatın nəticə bölməsini yazıçı Alvin Tofflerin məşhur ifadəsilə tamamlamaq istəyirəm. O deyirdi: “21-ci əsrin savadsızları oxumağı və yazmağı bacarmayanlar deyil, öyrənməyi, bildiklərini bir kənara qoymağı və yenidən öyrənməyi bacarmayan kəslərdir.”

**Ədəbiyyat:**

- Hüseynova A., Mikayılov F. və digər. *İnsan kapitalının inkişafı: Nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası*. Çap ART. Bakı, 2017. 29 s.
- Lomakin V.K. Dünya iqtisadiyyatı. Dərslük. *Rus dilindən Tərcümə*. Bakı, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2013, 625 s.
- Öztürk N. *İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. Sosyo Ekonomi*, Ankara, 2005, № 1, 27-44.
- Çalışan Ş.M. *Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011*(Kantitatif Bir Yaklaşım). Yönetim Bilimleri Dergisi, 2013, № 11, 39-48.
- Ahmed E.M., Ridzuan R. *The Impact of ICT on East Asian Economic Growth: Panel Estimation Approach*. Journal Knowledge Economy, 2012.
- Bowman M.J. *The Human Investment Revolution in Economic Thought*. Sociology of Education, 1966, № 39, 111-137.
- Hanushek E.A. *Economic Growth in Developing Countries: The Role Of Human Capital*. Economics of Education Review, 2013, № 37, 204-212.
- Lewis W.A. *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*. The Manchester School, 1954, № 22, 139-191.
- Schultz T.W. *Investment in Human Capital*. The American Economic Review, 1961, №51, 1-17.
- Arslan G.E., *Ekonomik büyüme, kalkınma ve gelir dağılımı*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. № 2. 2013, 45-52.
- Əliyev A., Şəkəriyev A. *Dünya iqtisadiyyatı müasir dövrün problemləri*. (Monoqrafiya). Bakı. Bakı Universiteti, 2003, 455 s.
- İsmayılov Ç., Abdullayev Ə., Qurbanova G. və digər. *Davamlı inkişaf naminə kadr potensialının təkmilləşdirilməsi: Azərbaycan modeli*. Bakı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Elmi İnkişaf Fondu. 2018, 252 s.
- Meybullayev M.H. *Mikroiqtisadiyyata giriş*. Bakı. İqtisad Universiteti. 2010, 398 s.
- Əliyev A. *Biliklər iqtisadiyyatının formalaşması alimlərin diqqət mərkəzindədir*. Azərbaycan. 30 iyun 2010
- Əliyev Z.S. *İqtisadi inkişaf və məşğulluq arasındakı əlaqə: Naxçıvan Muxtar Respublikası Timsalında*. Naxçıvan, Qeyrət, 2017, 274-280
- Qurbanzadə A.A. *İnsanşünaslıq*. Bakı, Elm. 2008, 160 s.
- Walter W. *The Knowledge Economy*. Annual Review of Sociology, Vol. 30, 2004.
- Levinger B. *Critical Transitions: Human Capacity Development Across the Lifespan*. Education Development, 1996.
- İsmayılzadə Ə. *Bilik iqtisadiyyatı və gələcəyin əmək bazarı*. Bakı, Unec Expert, 2018, 14-16.
- Alakbarov U.K., Lawrence J.E.S. *Towards ecological civilization: ideas from Azerbaijan*. Journal of Human Resources and Sustainability Studies. (U.S.A., ISSN 2328-4862), 2015, v.3, № 3, pp. 93-100.
- <http://statistika.nmr.az/macroeconomy/index.php> Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 21.06.2019

## SUMMARY

### **From the Economic Development Goals to the development targets of the Millennium: Economic development and evaluation of the mutual relationship between education**

**Zaur Aliyev**

**Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan**

The article deals the main goals of economic development and the importance of education. It was emphasized that there is no single way of achieving economic growth. It was noted that the development of any country's economy depends on the labor resources and its education decisively. Achieving an important part of the growth rate in developed countries has been explained by the increase in human capital. It is said that human capital is more effective than physical capital in production, which is related to investment, such as education, health and nutrition. Facts in literature have been analyzed.

One of them, Theodor Schultz, points out that investing in human capital attaches great importance to education when classifying investments in human capital. According to Schultz, education, including education organized by firms, education programs in primary, secondary and higher education, and education programs that are not regulated by firms, including agricultural programs, are also considered investments in human capital.

In general, education is both a consumer product and a production factor. Education is required and consumed for practical use. Education is a production factor because people are able to develop creative skills and behaviors. Therefore, in less developed countries, the higher the level of the workforce, the higher the level of education, the higher the productivity, the greater the priority. Unfortunately, the scientific and educational institutions, academics do not carry out the task of promoting and promoting information resources reflecting the realities of Azerbaijan, which are an integral part of the information security policy. However, aggressive and uncircumcised Armenians deliver false information to the world community in the virtual world. Music, dance, culinary, monuments and all moral values belonging to Azerbaijani people are published in wikipedia and other virtual encyclopedias belonging to Armenians. Our

scientists do not carry out information warfare with disorganized Armenians and are extremely insensitive to the information warfare.

**Key words:** Economic development, national strategy, knowledge economy, information security policy, information war

## РЕЗЮМЕ

### **От целей экономического развития до целей развития тысячелетия: Экономическое развитие и оценка взаимоотношений между образованием**

**Заур Алиев  
Нахичеванский Государственный Университет,  
Нахичевань, Азербайджан**

В статье рассматриваются основные цели экономического развития и значение образования. Было подчеркнуто, что не существует единого пути достижения экономического роста. Отмечено, что развитие экономики любой страны в решающей степени зависит от трудовых ресурсов и ее образования. Достижение важной части темпов роста в развитых странах объясняется увеличением человеческого капитала. Говорят, что человеческий капитал более эффективен, чем физический капитал в производстве, что связано с инвестициями, в такие сферы как образование, здравоохранение и питание. Факты в литературе были проанализированы.

Один из них - Теодор Шульц, отмечает, что инвестиции в человеческий капитал придают большое значение образованию при классификации инвестиций в человеческий капитал. По словам Шульца, образование, включая обучение, организованное фирмами, образовательные программы в области начального, среднего и высшего образования, а также образовательные программы, которые не регулируются фирмами, включая сельскохозяйственные программы, также считаются инвестициями в человеческий капитал.

В целом, образование - это и потребительский продукт, и фактор производства. Образование требуется и потребляется для практического использования. Образование является производственным фактором потому, что люди способны развивать творческие навыки и поведение. Следовательно, в менее развитых странах, чем выше уровень рабочей силы, тем выше уровень образования, чем выше производительность, тем выше приоритет.

К сожалению, научные и образовательные учреждения, академии не выполняют задачи по продвижению информационных ресурсов,

отражающих реалии Азербайджана в виртуальном пространстве, что является неотъемлемой частью политики информационной безопасности. Однако агрессивные армяне передают ложную информацию мировому сообществу в виртуальном мире. Музыка, танцы, кулинария, памятники и все моральные ценности, принадлежащие азербайджанскому народу, публикуются в википедии и других виртуальных энциклопедиях, принадлежащих армянам.

Наши ученые не ведут информационную войну с дезорганизованными армянами и крайне нечувствительны к информационной войне.

**Ключевые слова:** Экономическое развитие, национальная стратегия, экономика знаний, политика информационной безопасности, информационная война.